ISSN: 2181-1741 (print)
ISNN: 2181-1725 (online)
2024 / № 2

FILOLOGIK TADQIQOTLAR:
TIL
ADABIYOT
TA'LIM

Philological research:
LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

Филологические исследования:
ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

pholologicalresearch.uz

TERMIZ DAVLAT UNIVERSITETI

ILMIY-INNOVATSION JURNAL

ТЕРМИЗ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA’LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

Илмий-инновацион журнал

Jurnal OAK Rayosatining 2022-yil 30-sentabrdagi 325/6-son qarori bilan filologiya fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan

2021-yildan buyon nashr etiladi

2024/ № 2

Termiz – 2024

Muassis:
Termiz davlat universiteti

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

ILMIY-INNOVATSION JURNAL

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2020 yil 19 oktyabrda 1122 raqami bilan ro‘yxatga olingan. Matnlarda foydalanilgan misol, ko‘chirma va ma’lumotlar aniqligi uchun mualliflar javobgardir. Jurnaldan ko‘chirib bosilganda manba qayd etilishi shart.

Bosishga ruxsat etildi: 28.02.2024
Qog‘oz bichimi: 70x85
Bosma tabog‘i: 5.94
Ofset bosma. Ofset qog‘ozi
Adadi: 100
Bahosi kelishilgan narxda
Buyurtma: 155-son

«TerDU bosmaxonasi»da chop etildi
Termiz shahri, Barkamol avlod ko‘chasi, 43-uy

Tahririyat manzili:
190111, Termiz shahri,
Barkamol avlod ko‘chasi, 43.
Telefon: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Rasmiy sayt:
https://journaltersu.uz

BOSH MUHARRIR:
Abduqodir TOSHQULOV, iqtisod fanlari doktori, professor

TAHRIR HAY’ATI:

Bekpo‘lat Umurqulov, filologiya fanlari doktori, professor (bosh muharrir o‘rinbosari)
Shoxista Maxmaraimova, filologiya fanlari doktori, professor (mas’ul muharrir)
O‘ral Xoliyorov, f.f.f.d. (PhD), dotsent (O‘zbekiston)
Olmos Ulviy Binnatova, f.f.d., professor (Ozarbayjon)
Karl Rayxl, f.f.d., professor (Germaniya)
Vali Savash yelok, f.f.d., professor (Turkiya)
Dorota Silviya, f.f.f.d. (PhD), dotsent (Polsha)
Muslihiddin Muhiddinov, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Ibodulla Mirzayev, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Abdi Mamatov f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Suyun Karimov f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Muhammadxon Hakimov, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Nafas Shodmonov f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Dilmurod Quronov, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Baxtiyor Mengliyev, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Normat Yo‘ldoshev, f.f.n., dotsent (O‘zbekiston)
Abdulla Xudoyqulov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Bobonazar Murtazayev, f.f.n., dotsent (O‘zbekiston)
Asqar Eshmo‘minov, f.f.d., dotsent (O‘zbekiston)
Obidjon Shofiyev, f.f.f.d. (PhD), dotsent (O‘zbekiston)
Zafar Umurqulov, f.f.f.d., dotsent, (PhD) (O‘zbekiston)
Nurali Amonturdiyev, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Hakim Ahmedov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Ahad Shukurov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Eshnazar Jabborov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Abdumurod Arslonov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Sirojiddin Turdimurodov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Umida Raximova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Gulchehra Begmatova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Shoira Amonturdiyeva, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Nargis Kurbanazarova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Muyassar Xolova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Zaynura Qodirova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)

Texnik muharrir: Bahodir To‘raliyev

Учредитель:
Термезский государственный университет

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

НАУЧНО-ИННОВАЦИОННЫЙ ЖУРНАЛ

Зарегистрировано Агентством информации и массовых коммуникаций при Администрации Президента Республики Узбекистан от 19 октября 2020 года под номером 1122.

Авторы несут ответственность за точность приведенных в текстах примеров, отрывков и данных. Необходимо указывать источник при копировании из журнала.

Разрешено к печати: 28.02.2024
Размер бумаги; 70x85
Печатный лист: 5.94
Офсетная печать: Офсетная бумага
Тираж: 100. Цена договорная
Заказ: 155

Печатано в «Типографии ТерГУ»
ул. Баркамол авлод 43, г. Термез

Адрес редакции:
190111, г.Термез, ул. Баркамол авлод, 43.
Телефон: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Официальный сайт:
https://journaltersu.uz

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:
Абдукадир ТАШКУЛОВ, доктор экономических наук, профессор

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Бекпулат Умуркулов, доктор филологических наук, профессор (зам. главного редактора)

Шохиста Махмараимова, доктор филологических наук, профессор (ответственный редактор)

Урал Холияров, ф.ф.ф.д. (PhD), доцент (Узбекистан)

Олмос Улвий Биннатова, д.ф.н., профессор (Азербайджан)

Карл Райхл, д.ф.н., профессор (Германия)

Вали Саваш Елок, д.ф.н., профессор (Турция)

Дорота Сильвия, PhD, доцент (Польша)

Муслихиддин Мухиддинов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Ибодулла Мирзаев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Абди Маматов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Суюн Каримов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Мухаммадхон Хакимов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Нафас Шодмонов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Дилмурод Куронов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Бахтиёр Менглиев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Нормат Юлдашев, к.ф.н., доцент (Узбекистан)

Абдулла Худайкулов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Бобоназар Муртазаев, ф.ф.н., доцент (Узбекистан)

Аскар Эшмуминов, д.ф.н., доцент (Узбекистан)

Обиджон Шофиев, д.ф.ф.н. (PhD), доцент (Узбекистан)

Зафар Умуркулов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Нурали Амонтурдиев, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Хаким Ахмедов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Ахад Шукуров, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Эшназар Джаббаров, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Абдумурод Арслонов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Сирожиддин Турдимуродов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Умида Рахимова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Гульчехра Бегматова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Шоира Амонтурдиева, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Наргис Курбаназарова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Муяссар Холова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Зайнура Кадирова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Технический редактор: Баходир Туралиев

Institutor:
Termez State University

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

SCIENTIFIC-INNOVATIONAL JOURNAL

Registered by the Agency for Information and Mass Communications under the President's Administration of the of the Republic of Uzbekistan on October 19, 2020 under number 1122.

The authors are responsible for the accuracy of the examples, passages and data provided in the texts. The source must be specified when copying from the journal.

Approved for printing: 28.02.2024
Size of the paper: 70x85
Printed sheet: 5.94. Offset printing.
Offset paper. Circulation: 100
Price is negotiable
Order: 155. Printed at the «Printing House of the TerSU»
43, Barkamol avlod str. Termez city.

Address of Editorial Office:
190111, Barkamol avlod str., 43,
Termez city.
Phone: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Official website:
https://journaltersu.uz

EDITOR IN-CHIEF:
Abdukodir TASHKULOV, doctor of economic sciences, professor

EDITORIAL BOARD:

Bekpulat Umurkulov, doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (deputy chief editor)
Shohista Makhmaraimova, doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (editor-in-chief)
Ural Kholiyorov, PhD, associate professor (Uzbekistan)
Olmos Ulviy Binnatova, doct.of philol. sciences, professor (Azerbaijan)
Karl Rayxl, doct.of philol. sciences, professor (Germany)
Vali Salvash Elok, doct. of philol. sciences, professor (Turkey)
Dorota Silvia, PhD, associate professor (Poland)
Muslihiddin Mukhiddinov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Ibodulla Mirzaev, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Abdi Mmatov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Suyun Karimov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Muhammadkhon Khakimov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Nafas Shodmonov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Dilmurod Kuronov, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Bakhtiyor Mengliev, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Normat Yuldashev, cand.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Abdulla Khudaykulov, PhD (Uzbekistan)
Bobonazar Murtazaev, cand.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Askar Eshmuminov, doct.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Obidjon Shofiev, PhD, associate professor (Uzbekistan)
Zafar Umurkulov, PhD (Uzbekistan)
Nurali Amonturdiev, PhD (Uzbekistan)
Hakim Akhmedov, PhD (Uzbekistan)
Ahad Shukurov, PhD (Uzbekistan)
Eshnazar Jabbarov, PhD (Uzbekistan)
Abdumurod Arslonov, PhD (Uzbekistan)
Sirojiddin Turdimurodov, PhD (Uzbekistan)
Umida Rakhimova, PhD (Uzbekistan)
Gulchekhra Begmatova, PhD (Uzbekistan)
Shoira Amonturdieva, PhD (Uzbekistan)
Nargis Kurbanazarova, PhD (Uzbekistan)
Muyassar Kholova, PhD (Uzbekistan)
Zaynura Kadirova, PhD (Uzbekistan)

Technical editor: Bakhodir Turaliyev

МУНДАРИЖА

TILSHUNOSLIK

ШУКУРОВ АҲАД АҲМАДОВИЧ
Лисоний белгининг асимметрик дуализми С.О.Карцевский талқинида 7

МАХМАРАИМОВА ШОҲИСТА ТЎХТОШЕВНА
Ном назарияси ва лисоний рефлексия
хусусида айрим мулоҳазалар 10

JO‘RAYEV NABI NARZIYEVICH
Badiiy matnlarda obrazli tafakkur ifodasi 14

СОБИРОВА ДИЛАФРУЗ АБДУЛҲАЙ ҚИЗИ
Болалар шеъриятида зид маъноли сўзлар лингвопоэтиктаси 18

BABAYEVA MAYA AMANGELDIYEVNA
Turkman tilidagi o‘zlashma frazeologik birliklarning
etimologik tahlili va milliy-madaniy xususiyatlari 22

АМОНТУРДИЕВА ШОИРА РАВШАНОВНА
Ўзбек (диний) нутқи маданиятининг лингвомаданий асослари 25

XOLOVA MUYASSAR ABDULHAKIMOVNA
O‘zbek dialektal korpusida fe’lning sintaktik kategoriyasi
(Surxondaryo viloyati shevalari misolida) 29

ERGASHEVA DILRABO ALLANAZAROVNA
Tilshunoslikda lisoniy shaxs muammosi 34

KADIROVA ZAYNURA ZAYNIDINOVNA
Alisher Navoiy nasriy asarlaridagi perifrazalarning morfologik xususiyatlari 38

KULTAYEVA FAZILAT
Fanda ergonimlarning o‘rganilishi xususida 45

XOLNAZAROV UMID ERKINOVICH
Tog‘ay Murod idiolektida geshtaltiv xarakterdagi metaforalar 49

BOTIROVA MAXLIYO BAXODIR QIZI
Reklamalarda sifatlarning grammatik tabiati 52

BOYSARIYEVA SAODAT
Tabiiy tilni qayta ishlashda stemmizatsiya 55

DUSNAZAROVA MAVJUDA ILYAMONOVNA
Surxon vohasi nikoh marosimi etnografizmlari 58

САДИКОВА ЭЛЬВИРА ВИТАЛЬЕВНА
Антонимия пословиц с компонентами -антропонимами
на материале сборника пословиц в.Даля 63

МУНДАРИЖА

KENJAYEV ZOHIRJON SOBIROVICH
O‘zbek tili oronimlarining tarixiy manbalarda qo‘llanishi 66

IBODULLAYEVA KUNDUZ RUSTAM QIZI
Guljamol Asqarova she’riyatining lingvopoetik xususiyatlari..... 69

TOSHPO‘LATOVA NILUFAR ABDUG‘ANI QIZI
Badiiy matnda intertekstuallikning qo‘llanishi 73

ADABIYOTSHUNOSLIK

NASIROV AZIMIDIN NORMAMATOVICH
Romanchilik taraqqiyoti va ijodiy an’analar..... 76

MIRZAYEVA AZIZA SHAVKATOVNA
Transtekstuallikning zamonaviy adabiyotshunoslikda o‘rganilishi 81

BADALOVA JAMILA
O‘zbek dramaturgiyasida ijodkorlar obrazi
(Izzat Sulton ijodi misolida)..... 85

TERMIZ DAVLAT UNIVERSITETINING 70 YILLIK YUBILEYIGA
Sattor Mahmatqulov (1942-2005)..... 87

Filologik tadqiqotlar: til, adabiyot, ta'lim. 2024; 2
ISNN: 2181-1741 (Print)
ISNN: 2181-1725

TILSHUNOSLIKDA LISONIY SHAXS MUAMMOSI

Ergasheva Dilrabo Allanazarovna,
Termiz davlat universiteti
o'zbek tilshunosligi kafedrasi katta o'qituvchisi,
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori

Bugungi kunda o'zbek tilshunosligida tilni inson omili bilan bog'lab o'rganuvchi qator tadqiqotlarda til egasi, lisoniy shaxs, lisoniy ong, nutqiy faoliyat, nutq vaziyati, lisoniy zahira kabi tushunchalar badiiy matn tahlilida keng tahlil va talqin qilinmoqda. Ma'lumki, lison faqatgina insonga in'om etilgan ne'mat, shu boisdan lisoniy hodisalar tadqiqi boshqa ijtimoiy hodisalar tadqiqidan tubdan farq qiladi. Tildan foydalanish jarayonida insonning shaxs xususiyatlari turlicha ta'sir ko'rsatadi. Aynan shaxs tushunchasida insonning tabiati birinchi o'ringa ko'tariladi, uning o'zi esa, ijtimoiy-madaniy turmushning subyekti sifatida ishtirok etadi.

Psixologiyada shaxs individ tarzida, ijtimoiy ta'sir subyekti, ijtimoiy munosabatlar va mental anglangan faoliyat tarzida qaraladi. Shaxs ijtimoiy davomiylik sohasi bo'yicha tadqiq qilinadi[1]. Falsafada bo'lsa u ma'naviy, o'z turmushida tarkibi belgilangan va ijodiy harakatlar yordamida rivojlanuvchi shaxs sifatida qaraladi.

Shu o'rinda shaxs va lisoniy shaxs tushunchalariga alohida ta'rif berib o'tish lozim. Shaxs – bu faoliyat subyekti bo'lib, ijtimoiy munosabatlarga kirisha oladigan, o'z hayoti va faoliyatini qanday qurishni biladigan, so'zlari va harakatlari uchun javobgar bo'lgan ijtimoiy hujayraning obyekti. U o'zida inson mohiyatini, uning mavjudot sifatidagi qadriyatini mujassam etadi[2]. Lisoniy shaxs esa til tuzilishi jihatidan, haqiqatni ifodalashning aniqligi va teranligi, ma'lum maqsadga yo'naltirilganligi bilan farqlanadigan matnlarni tuza oladigan va anglay oladigan kishidir[3]. Demak, nutq tuzuvchi va uni idrok eta oluvchi shaxs – lisoniy shaxs hisoblanadi. Lisoniy shaxs muammosi va uning tahliliga keyingi yillarda psixolingvistika, lingvomadaniyatshunoslik, kognitologiya, etnolingvistika, sotsiolingvistika, pragmalingvistika kabi yo'nalishlardagi tadqiqotlarda ham murojaat qilinmoqda.

Dunyo tilshunosligida lisoniy shaxs haqidagi ta'limotning nazariy asoslari G.I.Bogin, V.V.Vinogradov, G.O.Vinokur, V.Gumbold, L.Veysgerber, Boduen de Kurtene, A.A.Potebnya, Y.N.Karaulov, Y.S.Stepanov, I.P.Susov, A.M.Shaxnarovich tomonidan ilgari surildi[4]. Keyinchalik L.P.Klobukova, V.D.Lyutikova, V.P.Neroznak, T.V.Kochetkova, A.G.Fomin, M.N.Panova, A.B.Bushev, I.V.Bashkova, M.V.Vlaskova, O.V.Silantyeva, L.N.Churilina va boshqa tadqiqotchilarning izlanishlarida yanada rivojlantirildi.

Lisoniy shaxsga murojaat nemis olimi I.Veysgerber nomi bilan bog'liq bo'lib, keyinchalik bu tushunchani keng ilmiy muomalaga Y.N.Karaulov olib kirdi. Rus tilshunosi V.V.Vinogradov lisoniy shaxsni o'rganishning ikkita, ya'ni muallif shaxsi va personaj shaxsini o'rganish yo'lini ishlab chiqdi. Bu termin ilk bor uning "Badiiy proza haqida" deb nomlangan asarlarida qo'llangan[5]. Olim ushbu kitobida badiiy asarda lisoniy shaxs, muallif obrazi va badiiy obrazning o'zaro munosabati kabi masalalarni o'rtaga tashlagan. Bu fikrlarning mantiqiy davomi sifatida Y.Karaulov lisoniy shaxsga shunday ta'rif beradi: lisoniy shaxs – nutqiy asar (matn)ning yaratilishi va idrok etilishi sharti bo'lgan insonning struktur-lisoniy jihatdan murakkabligi darajasi, olamni aks ettirishining qay darajada aniqligi va chuqurligi, aniq maqsad

[1] G'oziyev E.G. Psixologiya: Kasb-hunar kollejlari uchun darslik. – Toshkent: "O'qituvchi" NMIU, 2008. – B. 352.

[2] Ushbu havola internet materiallaridan olindi: https://uz.m.wikipediya.org.

[3] Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. – М.: Наука, 1987. – С. 264.

[4] Богин Г.И. Модель языковой личности в ее отношении к разновидностям текстов: Автореф.дисс... док.филол.наук. – Л., 1984; Степанов Ю.С. В трехмерном пространство языка. Семиотические проблемы лингвистики, филологии, искусства. – М.: Наука, 1985. – С. 335; Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. – М.: Наука, 1987. – С. 264; Сусов И.П. Личность как субъект языкового общения // Личностные аспекты языкового общения. – Калинин: Калининский университет, 1989. – С. 9–16; Караулов Ю.Н. Русская языковая личность и задачи ее изучения // Язык и личность. – М.: Наука, 1989. – С. 3–8; Шахнарович А.М.К проблеме языковой способности (механизма) // Человеческой фактор в языке: язык и порождение речи. – М.: Наука, 1991. – С. 185–220 va boshqalar.

[5] Виноградов В.В. О языке художественной прозы / Избранные труды. – М.: Наука, 1980. – С. 362.

tomon yo‘nalganligiga ko‘ra bir-biridan farqlanuvchi qobiliyatlari va xususiyatlari majmuidir[1]. Anglashiladiki, badiiy matn yaratuvchi ijodkor o‘z asarida jonli nutq yarata olishi, til birliklaridan maqsadli foydalana olishi, asar qahramonlariga xos sifatlarni ko‘chira olishi, qahramonlar ruhiy holatini bevosita ko‘rsatib bera olishi lozim. Shundagina muallif lisoniy shaxs maqomiga ega bo‘ladi. Binobarin, badiiy matn orqali yozuvchining dunyoqarashini, fikrlash va tafakkur doirasini, ruhiy dunyosini anglash mumkin. Shu boisdan so‘ngi yillarda matnning lisoniy xususiyalarini inson omili bilan bog‘lab o‘rganish va chuqurroq tahlil qilishga e’tibor kuchaydi.

Badiiy matnda muallif yaratgan qahramonlar nutqi orqali ularning yoshi, kasb-kori, jinsi, ijtimoiy holati, ruhiyati, mentaliteti, milliy-madaniy qarashlarini anglash mumkin. Badiiy nutq hatto yozuvchining til bilimi, lisoniy qobiliyati va til ko‘nikmasi haqida ham umumiy tasavvur uyg‘ota oladi va uning lisoniy shaxs sifatida shakllanganlik darajasini ko‘rsata oladi.

Rus olimi V.I.Karasik lisoniy shaxsning quyidagi komponentlarini ajratgan: lisoniy qobiliyat (kommunikatsiyani amalga oshirishning tabiiy imkoniyatlari); kommunikativ ehtiyoj; individ egallagan kommunikativ kompetensiya; lisoniy ong tashqi olamning ichki tomondan aks etishi sifatida; nutqiy xulq[2]. Darhaqiqat, lisoniy ong, hissiyot, iroda, tafakkur, xotiraning umumiy birligi nutq hosil qilishning muhim komponentlari hisoblanadi. Lisoniy qobiliyat va kommunikativ ehtiyoj kommunikativ kompetensiya bilan birgalikda shaxs faoliyati natijasi sifatida yuzaga kelgan matnda reallashadi. Olim shuningdek, o‘z mulohazalarida lisoniy shaxs muammosining psixologik, sotsiologik va lingvistik yo‘nalishlarda ham o‘rganilishini bayon qiladi. Y.Kravsova esa lisoniy shaxsning lingvodidaktika, lingvomadaniyatshunoslik, lingvopoetika, sotsiolingvistika va psixolingvistika yo‘nalishlarda tadqiq etilayotgani haqida ma’lumot beradi[3].

Ayrim tadqiqot ishlarida lisoniy shaxs muammosi bir necha yo‘nalishlarda o‘rganilgan bo‘lib, jumladan, N.Normurodova – lisoniy shaxsni pragmatik, lingvokognitiv, lingvomadaniy hamda genderologik aspektlarda, G.G.Xisamova –badiiy matnda yaratilgan qahramonlar nutqi asosida, N.N.Zubova esa lisoniy shaxsni semantik, lingvokognitiv, pragmatik yo‘nalishlarda tadqiq etgan[4]. Ushbu tadqiqotlarda asosiy e’tibor lisoniy shaxs tiplari (nutq egalari)ga xos bo‘lgan ularning xarakter-xususiyati, mashg‘uloti, yoshi, gender belgisi, ijtimoiy mavqei, nutqiy muloqotda egallagan pozitsiyasi, nutq ishtirokchilarining o‘zaro bir-biriga kommunikativ ta’sir ko‘rsatishi kabi nutqiy faoliyatga qaratilgan.

V.A.Maslova lisoniy shaxsning lisoniy va kommunikativ tarkibi haqida to‘xtalib, shunday yozadi: “Lisoniy shaxs – ijtimoiy hodisa, lekin unda individual jihat ham mavjud. Lisoniy shaxsdagi individuallik tilga bo‘lgan ichki munosabat, shaxsiy lisoniy ma’noning paydo bo‘lishi orqali shakllanadi; biroq bu o‘rinda lisoniy shaxsning lisoniy an’analarning vujudga kelishiga ta’sir ko‘rsatishini unutmaslik kerak”[5]. Anglashiladiki, har qanday lisoniy shaxs ajdodlar tomonidan yaratilgan til boyligini o‘zlashtirishi asosida shakllanadi. Lisoniy shaxs tilining asosiy qismi umumtildan va muayyan qismi individual tildan tashkil topadi.

L.A.Isayeva va V.V.Katermina lisoniy shaxsning nafaqat shaxsning tilni egallaganligi darajasi bilan o‘lchanishi, balki insonning turli darajadagi lisoniy vositalarni ijtimoiy, shaxsiy tanlovi hamda shu til orqali tasvirlangan dunyoning lisoniy manzarasida aks etgan olam qiyofasini idrok etishi asosida tavsiflanishini qayd etishadi[6]. Demak, lisoniy shaxsni belgilashda insonning til bilish imkoniyatlari, lisoniy qobiliyati, olam haqidagi bilimlari, qarashlari hamda pragmatik xususiyatlari, ya’ni maqsadi, qiziqishlari, jinsi, yoshi, ijtimoiy-madaniy mavqeyi, ruhiy-psixologik holati kabilar inobatga olinadi. Nutqda, albatta, bu xususiyatlar bilan birga, nutq egasining milliy-madaniy qarashlari, xalq madaniyatining ko‘zgusi bo‘lmish qadriyatlar ham aks etadi.

Darhaqiqat, har qanday yozuvchi o‘z asarida lisoniy shaxs tiplarini yaratishda milliylikka tayanib ish ko‘radiki, bu millat qadriyatlarining shakllanganlik darajasini ham namoyon etadi. Zero, Sh.Maxmaraimova ta’kidlaganlaridek, “...madaniyat va

[1] Караулов Ю. Н. Русская языковая личность и задачи её изучения // Язык и личность – М.: Наука, 1989. – С. 3–8.

[2] Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – В.: Перемена, 2002. – С. 477.

[3] Кравцова Ю. Основные направления, проблемы и перспективы развития лингвоперсонологии // Лингвостилистични студии, 2015. Вип. 3. – С. 80.

[4] Нормуродова Н. Выражение языковой личности в художественном диалоге (на материале английского языка): Автореф. дисс... канд. филол. наук. – Самарканд, 2012. – В. 26; Зубова Н.Н. Языковая личность жительницы русского Севера: опыт вербально-семантического, лингвокогнитивного и прагматического описания: Дисс... канд. филол. наук. – Вологда, 2017. – С. 209; Хисамова Г.Г. Персонаж как языковая личность в художественном тексте // http://docplayer.ru/61830038-G-g-hisamova-bashkirskiy-gosudarstvennyy-universitet-g-ufa-rossiya.html.

[5] Маслова В. А. Лингвокультурология: Учеб.пособие для студ. высш.учеб, заведений. – М.: Издательский центр. Академия, 2001.

[6] Исаева Л.А., Катермина В.В. Языковая личность А.С.Пушкина: особенности проявления в номинации персонажей//http://docplayer.ru/40326759-Yazykovaya-lichnost-a-s-pushkina-osobennosti-proyavleniya-v-nominacii-personazhey.html

madaniy an'analar markazida o'z turfa qirralarini namoyon etuvchi, jismoniy, ijtimoiy, intellektual, hissiy, fikrlovchi va h. xususiyatli lisoniy shaxs masalasi turadi"[1].

Badiiy matnda yozuvchi qahramonlarning turli lisoniy shaxs tiplarini yuzaga chiqaradi. Bunda uning til vositalaridan foydalanish mahorati ishga tushadi. Badiiy matnda qo'llangan bunday vositalar asar qahramonining yoshi, milliy-madaniy qarashi, millati, voqelikka munosabati, nutq egalarining ruhiy holatini ham ifodalaydi:

– Momojon, o'zingizmisiz, momojon?!

– Men, bolam, men momong.

– Assalom, momojon. Esonmisiz, omonmisiz, Veteran bobomlar..?

– Bobong-da omon... O'zing qalaysan, bolajonim!? Nabiram eson-omon yuriptimi?

– Nevarangiz, Lochinjoningiz – hammasi eson...

– Esa... nega yig'laysan? Omonliqma, bolam?

– Kuyovingiz Suyun akamlar ...

– Kuyovimga ne bo'ldi? Ovrip qoldima?

– Og'risa ham mayli edi, momojon... Opketishdi.

– Kim opketdi? Qayga opketdi?

– Momojon, buni telefonda aytib bo'lmaydi. Tuhmat hammasi. Aylanay, Momojon. Bir kep-ketinglar. Veteran bobomlar bilan bir kep-ketmasalaring... biz hammamiz buyoqda... onasidan ayrilgan bo'taday bo'zlab qoldik, momojon!..

– Ne bo'ldi? Ochig'ini ayt, bolam?

– Ochig'ini aytsam... yomon! Juda yomon! Tezroq keling, tezroq kelinglar, momojon!

– Boramiz, bolam, boramiz. Veteran bobongni-da oldimg'a solip opparaman... ("Adolat manzili")

Ushbu dialogda qahramonlar nutqi orqali ona va qiz (Bibisora momo hamda qizi Marjonoy) lisoniy shaxs tiplarini anglash mumkin. Muloqot jarayonida nutq egalarining nutqida o'zbek millatiga xoslik, o'zbekona salomlashish, o'zaro ahvol so'rash an'analari, onaga nisbatan murojaat shaklining "momojon" shaklidagi ifodasi, ota-ona bilan bamaslahat ish ko'rish kabi milliy mentalitetga xos qadriyatlar ifodalangan. Dialogda Bibisora momo nutqidagi *nega yig'laysan*, *omonliqma, bolam*; *kuyovimga ne bo'ldi, ovrip qoldima; boramiz, bolam, boramiz. Veteran bobongni-da oldimg'a solip opparaman* kabi birliklar qahramonning xavf-xatarni sezish, kuyunish, achinish va suhbatdoshiga tasalli berish kabi ruhiy holatini ifodalagan mehribon ona lisoniy shaxs tipini yuzaga chiqargan. *Aylanay, Momojon, bir kep ketinglar; biz hammamiz buyoqda onasidan ayrilgan bo'taday bo'zlab qoldik, momojon* kabi birliklar esa umr yo'ldoshining boshiga tushgan musibatdan g'amga botgan sadoqatli yor, tushkulikka tushgan, chorasizligidan ota-onasiga o'kingan qiz lisoniy shaxs tipini ifodalab kelgan.

Badiiy matnda qahramonlar nutqi orqali ularning turli lisoniy shaxs tiplarini ajratish mumkin, ya'ni oilada **ota-ona, qiz, o'g'il, buvi, buva, qarindoshlik lisoniy shaxs tipida tog'a, amma, xola, aka, uka, singil,** jamiyatda esa kasbiy jihatdan **o'qituvchi, shifokor, quruvchi, hisobchi** va hakazo.

D.Lutfullayeva, D.Xudoyberganovalar lisoniy shaxsga tavsif berishda til egasi yaratgan nutqning milliy xususiyatlariga e'tibor qaratishdi. Lisoniy shaxs nutq orqali nafaqat o'ziga xos bo'lgan individual sifatlarni, balki o'z xalqining lingvomadaniy qarashlarini ham u yoki bu darajada namoyish eta oladi. Lisoniy shaxsga uning til birliklaridan qay tarzda foydalangan holda tuzgan matni asosida tavsif berish mumkin"[2]. D.Niyazova ham "lisoniy shaxsni shunchaki nutq egasi emas, u nutqi orqali xalq tili va madaniyatini namoyish etuvchi, nutqi orqali xarakter-xususiyati, ruhiyati, kasb-kori, ijtimoiy mavqei, jinsi, yoshi kabilar haqida ma'lumot beruvchi shaxs"[3] deb biladi. Tadqiqotchi shaxsning ayrim xususiyatlari, shuningdek, nutq yaratuvchining ruhiy holati nutq jarayoniga turlicha ta'sir ko'rsatishi, kuchli ruhiy zo'riqish esa nutqni nafaqat tuzishga, balki uni idrok etishga ham to'sqinlik qilishini ta'kidlaydi. Bundan farqli, N.Normurodova lisoniy shaxsni shaxsning ma'naviy qiyofasida birgalikda aks etuvchi semantik, pragmatik, kognitiv, gender, milliy-madaniy jihatlarning lisoniy shaklda ifodalanishi deb hisoblaydi[4].

Darhaqiqat, lisoniy shaxs shakllanishining bosqichlari ketma-ketlikda uzviy bog'lanishni hosil qiladi, hatto biriga xos xususiyat keyingisida ozmi-ko'pmi takrorlanishi mumkin. Lisoniy shaxs nutqni yaratuvchi va idrok etuvchi shaxs, shu bilan birga, nutqi orqali milliy til, xalq madaniyatini va xalq ruhini, milliy mentalitetini, til egalarining shaxsiy sifatlarini namoyon eta oluvchi shaxs hisoblanadi.

Tilshunoslikda, ayniqsa, antroposentrik tilshunoslik yo'nalishida lisoniy shaxs muammosini o'rganish nihoyatda ahamiyatli. L.Azarova qayd etganidek, antropolingvistikada lisoniy shaxs tushunchasi nihoyatda muhim, ushbu tushuncha tilning rang-barangligini ko'rsatuvchi vositadir. Agar tilning yaratilishi hanuzgacha yagona javobiga ega bo'lmagan muam-

[1] Махмараимова Ш.Т. Лингвокультурология [Матн] /Ўқув қўлланма/. – Т.: Чўлпон номидаги НМИУ, 2017. – В. 19.

[2] Лутфуллаева Д., Худойберганова Д. Тилшуносликда лисоний шахс муаммоси // Ўзбек тили ва адабиёти. 2017. №6. – В. 39–40.

[3] Ниязова Д. Бадиий матнда лисоний шахс типлари: Филол. фан. бўйича фалсафа доктори (PhD) дисс. – Қарши, 2020. – В. 134.

[4] Нормуродова Н. Выражение языковой личности в художественном диалоге (на материале английского языка): Автореф.дисс... канд. филол.наук. – Самарканд, 2012. – С. 26.

mo hisoblansa (tilning kelib chiqishi haqidagi ko‘plab nazariya-gipotezalarning mavjudligi shundan dalolat beradi) tilning rang-barangligi, uning ijtimoiy va hududiy variantlari insonlar, boshqacha aytganda, lisoniy shaxslar tomonidan yaratiladi[1]. Lisoniy shaxsning bosqichli modeli umuman shaxsning umumlashgan tipini ifoda etadi. Mazkur madaniyatda aniq lisoniy shaxslar juda ko‘p bo‘lishi mumkin. Ular shaxs tarkibining har bir bosqichdagi o‘zgarishlari ahamiyati bilan ajralib turadi.

Badiiy matn ijodkorning lisoniy qobiliyatini yuzaga chiqaruvchi vosita bo‘lib, har qanday badiiy asarning markazida yozuvchi shaxsi turadi. Badiiy matn yaratuvchi yozuvchi til birliklari orqali qahramonlarning lisoniy shaxs tipini yaratadi, shuning uchun u asarning boshidan oxirigacha lisoniy shaxs maqomida bo‘ladi. Chunki yozuvchi asar qahramonlarning ruhiyatini ularning yoshi, jinsi, milliy dunyoqarashi, mentalitetiga moslab ifodalaydi. Bu esa ijodkorning tildan foydalanish mahoratini namoyon etadi.

Xulosa: Maqolada badiiy matnda muallif yaratgan qahramonlar nutqi orqali ularning yoshi, kasb-kori, jinsi, ijtimoiy holati, ruhiyati, mentaliteti, milliy-madaniy qarashlarini anglash mumkinligi tahlil qilingan. Badiiy nutq hatto yozuvchining til bilimi, lisoniy qobiliyati va til ko‘nikmasi haqida ham umumiy tasavvur uyg‘ota oladi va uning lisoniy shaxs sifatida shakllanganlik darajasini ko‘rsata olishi ifodalangan.

Resume: The article analysis the possibility of understanding the age, profession, gender, social status, psyche, mentality, national-cultural views of the characters created by the author in the artistic text. It is expressed that the artistic speech can create a general idea even about the writer’s language knowledge, linguistic ability and language skills, and can show the level of his formation as a linguistic personality.

Резюме: В статье анализируется возможность понимания возраста, профессии, пола, социального положения, психики, менталитета, национально-культурных взглядов персонажей, созданных автором в художественном тексте. Выражается, что художественная речь способна создать общее представление даже о знании языка, языковых способностях и языковых навыках писателя, показать уровень его сформированности как языковой личности.

[1] Азарова Л. Понятие языковой личности в лингвистике // Annales universitatis Mariae Curie – Skłodowska Lublin – Polonia. Vol. XXXV, 2017. №1. – С. 170.